

Т. В. Новаченко,
кандидат педагогічних наук, докторант кафедри державної політики і управління
державними процесами, Національна академія державного управління при Президентові
України

ПРОБЛЕМА АВТОРИТЕТУ В ПОЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ АНТИЧНОСТІ

Стаття присвячена аналізу поглядів античних філософів щодо становлення і розвитку авторитету правителя. Показано, що авторитет цієї історичної епохи є традиційним з лейтмотивом про авторитет законів, інтелекту і людяності, цінності етичних категорій — справедливості, совісті, честі, гідності. Визначається важливість присутності емоційного компонента в характеристиці особистості правителя.

The article is devoted to the analysis of looks of ancient philosophers in relation to becoming and development of authority of ruler. It is rotined that authority of this historical epoch is traditional. A leit-motif concernes in the studies of ancient philosophers about authority of laws, intellect and humaneness, to the value of ethics categories — justice, conscience, honour, dignity. Importance of presence of emotional component concernes in description of personality of ruler.

Ключові слова: античність, авторитет, традиція, мораль, закон.
Key words: antiquity, authority, tradition, moral, law.

ВСТУП

Необхідною умовою розквіту, максимально розвиненої структури суспільства є його внутрішня організованість, певний рівень впорядкованості існуючих у ньому відносин. Сам факт виникнення держави, владних стосунків і на цьому тлі визначення типів авторитету зумовлені тими численними змінами, що відбуваються в людському суспільстві, і відповідними потребами щодо зміни його стану. Українські вчені Е.А. Афонін, О.М. Бандурка, А.Ю. Мартинов стверджують, що історичний розвиток суспільства, як суб'єкта цивілізації, здійснюється через реалізацію універсальних епохальних циклів, які й становлять одиницю соціально-історичного аналізу. Адже в межах саме цих циклів в їх цілісному природному змісті постають, розвиваються і розкладаються основні соціальні процеси, а під час перехідних суспільно-історичних епох протидіють різноспрямовані векторні сили суспільного розвитку [1]. Своєрідністю теперішнього державотворчого процесу в Україні є перехід від колоніального статусу до самостійності, шляхом визначення державних пріоритетів — соціально-еко-

номічного, політичного та культурного розвитку. Відповідно до циклічної періодизації суспільно-історичного розвитку, що базується на основі двоєдиного соціально-психологічного процесу розвитку суспільства і особистості, актуальною визначається потреба відповідальної й авторитетної участі керівників органів державної влади у справах суспільства, яке реально потребує заміни бюрократичного способу управління на гуманістичний. Одним із образів сучасного суспільства є уявлення про авторитет соціальних інституцій, системи цінностей та особистостей, де переважає раціональне мислення з атрофією емоційного компонента в житті суспільства і особистості.

Аналіз і осмислення проблеми авторитету в соціально-історичному контексті політичної філософії епохи античності, її зв'язках — з економікою, політичним, соціально-психологічним і духовним життям суспільства, дозволяє зосередитись на вічних цінностях, розширити інформаційне поле досліджуваної проблеми. Означений контекст є актуальним для затвердження сучасної, більш досконалої, соціально орієнтованої системи управлінських впливів.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Історичний досвід показує, що там, де з'являється необхідність в узгоджених діях людей (окрема сім'я, група, соціальний прошарок, нація або суспільство в цілому), там відбувається підпорядкування їх діяльності задля досягнення певної мети. Існування категорії "авторитет" як соціального феномена не викликає сумнівів і заперечень, оскільки разом з появою перших держав, встановлених ними норм і правил поведінки, люди почали роздумувати про соціальні феномени, їх суть, роль і значущість у суспільному житті. Тож пояснення природи феномена авторитету, його розвитку стабільно йде ще з давніх часів (Геракліт, Піфагор, Сократ, Платон, Аристотель, Полібій) і визначається як традиційний. При цьому античні філософи наголошували на авторитеті законів, інтелекту і людяності, цінності етичних категорій — справедливості, совісті, честі, гідності, що є актуальним для сучасного державного управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Вирішальним державотворчим фактором на території Європи був класовий поділ суспільства. З розвитком приватної власності підвищується вплив економічно сильної групи, що прагне послабити авторитет народних зборів і базилевса, який був воєначальником, верховним жерцем, верховним суддею і прагнув передати владу своїм близьким. Боротьба між спадкоємною аристократією і масами, що приймала з часом дуже гострі форми, обтяжувалася боротьбою за владу іншої групи — власників приватної власності, нажитої морським розбоєм і торгівлею. Зрештою найбільш багаті власники почали займати відповідальні державні посади — панування родової знаті було ліквідоване. Отже, для генезису Афінської держави характерно те, що вона виникла безпосередньо і, насамперед, із класових антагонізмів. Поступово сформована приватна власність стала базою, фундаментом для затвердження економічного панування існуючих класів. У свою чергу, це дозволило їм заволодіти інституціями публічної влади і використовувати її авторитет для захисту своїх інтересів.

У Давній Спарті особливості виникнення держави та керівництво нею були зумовлені такими обставинами: спартанська громада завоювала сусідні території, населення яких перетворювалося в общинних, а не особистих рабів-ілотів, їх чисельність багаторазово перевищувала кількість спартанців. Необхідність управління і потреба тримати їх в покорі призвела до створення нових органів влади, нового апарату управління. Разом з тим, прагнення не допустити майнової нерівності, а, отже, й соціальної напруженості серед "корінних" спартанців, призвели до того, що Спарта стала аристократичною республікою з авторитарними, навіть терористичними методами управління і збереженими значними пережитками первіснообщинного ладу. Жорстокість режиму, що проводив лінію на зрівняльність, сприяла консервації порядків, що існували, не давала виникнути тій соціальній силі, що могла б прискорити ліквідацію залишків родоплемінної організації.

У Римі процес формування класів і держави гальмувався через низку причин, і перехідний до держави період розтягся на сторіччя. У боротьбі, що тривала 200 років між двома групами вільних членів римського ро-

доплемінного суспільства, плебеї виривали в патриціїв одну поступку за іншою. Результатом цих перемог стало те, що громадська організація Риму характеризувалася значною демократичністю. Так, затвердилася рівноправність усіх вільних громадян, закріпився принцип, відповідно до якого всякий громадянин був одночасно хліборобом і воїном, установилося і вагоме соціально-політичне значення общинної землі. Цей загальний сповільнював розвиток майнової і соціальної нерівності серед вільних громадян і формування приватної власності як важливого фактора утворення класів. Зміни відбулися протягом II ст. до н.е. з початком масового обезземелювання селян. З іншого боку, у результаті завоювань, що не припинялися, у містах і сільських місцевостях накопичується така маса рабів, що римська родина, яка традиційно виконувала децентралізовану функцію придушення, утримання і покори невільних, виявилася не в змозі її здійснювати. Отже, необхідність зменшення зіткнення різних соціальних груп неосяжної імперії й утримання в покорі підвладні і залежні експлуатовані народи призвели до утворення держави ранньофеодального типу. Визнану за їх містами владу римляни називали *auctoritas*, а віру, яка заснована на довірі до думки або знань іншої особи — "звернення до авторитету" (лат. *Argumentum ad verecundiam*) [2, с. 172].

Приблизно з VI ст до н. е. держава та владні стосунки ставали об'єктами дослідження багатьох мислителів і філософських шкіл у Древній Греції. Цьому сприяло декілька чинників. Так, Греція мала значний економічний і соціальний досвід, оскільки у той час вона пройшла декілька форм державності, а саме: аристократію, олігархію і демократію, яким було властиво особливе розуміння суті держави та її керівництва. Сформувався певний зв'язок між людиною, державними інституціями, їх правителями та суспільством. В державі склалася певна правова система при значній диференціації суспільства, де кожен його член убачав перспективи державного розвитку відповідно до власних інтересів, що віддзеркалювалися у конкретних теоріях. Важливий чинником було й те, що мислителі Стародавньої Греції того періоду почали аналізувати конкретні державно-правові вчення своїх попередників, розвиваючи їх далі або спростовуючи. Так, акцентуючи увагу на тому, що люди не можуть жити без управління, Піфагор (580—500 до н.е.) і його послідовники висловлювалися проти демократичного устрою полісів, кращою формою правління вважали аристократію, яка здійснює свою владу на підставі законів. Визначну роль у світогляді піфагорійців відіграло їх вчення про числа, де саме числа — це начало і сутність світу. Прагнучи виявити цифрові (математичні) характеристики, властиві етичним і політико-правовим явищам, піфагорійці першими почали теоретично розробляти поняття "рівність". Так, справедливість виражена у цифрі чотири, оскільки чотири — це перший квадрат (результат множення цифри два на саму себе), а суть справедливості полягає у відплаті рівним за рівне. Під рівністю вони розуміли змінну мірку для кожного відповідного випадку, а не єдину мірку і загальний масштаб для всіх випадків. Міра і належне — не середнє арифметичне і не найбільш поширене і типове, а найбільш цінне. Тоб-

то міра має ціннісну природу, є найціннішою в ієрархії цінностей і відповідним чином коригує поведінку людей. На думку Піфагора, після авторитету божества і демона слід більше поважати батьків і закони, підкоряючись їм за переконаннями, тобто внутрішньо, а не зовні і удавано. Найбільшим злом піфагорійці називали анархію (безвладдя), відзначаючи, що людина за своєю природою не може обійтися без керівництва, начальства і належного виховання. Правителі, — підкреслював Піфагор, — повинні бути не тільки людьми, що знають, але і гуманними, оскільки вони складають групу людей, яка вигідно відрізняється від інших і краща не тільки тим, що вона має аристократичне походження, але моральними та інтелектуальними якостями. Тож той, хто хоче працювати з людьми, мусить постійно тренувати свою волю, інтелект, бути доблесним, благородним. Мета виховання і управління полягає в складанні індивідуальних і загальних справ, в гармонізації людських відносин, оскільки порядок і симетрія прекрасні і корисні, а безлад і асиметрія — жажливі і шкідливі. Отже, Піфагор наголошував, що в людських стосунках завжди існує панування і підкорення. Це явище може мати зовнішній характер, коли воно сформульоване у вигляді дії, і внутрішній — на рівні відчуття зверхності і підлеглості. Проте і в першому, і в другому випадку, зазначав мислитель, люди, покликані до управління, мають відчувати необхідність підкорення своєї волі авторитету космічного порядку, чітко не визначеному, але, поза всяким сумнівом, існуючому. При цьому містичне покликання до керівництва має поєднуватися з раціональним його обґрунтуванням, оскільки люди не можуть жити, коли вони певним чином не організовані і коли відсутні ті, хто бере на себе відповідальність за управління суспільством і його структурами. Якщо людина підпорядковує себе комусь, то цим самим вона підпорядковується Логосу [3, с. 779—780].

Геракліт (544 або 540—483 до н.е.) цілком погоджується з Піфагором, що управління людьми передбачає у керівника високі моральні якості, а саме: доблесть, інтелект, благородство; він заявляв прямо, що управляти суспільством повинні аристократи, оскільки вони — це високоморальна верства суспільства, якій з дитинства закладають почуття шляхетності, гідності, орієнтації в суспільних ситуаціях [4].

Сократ — переконаний прихильник такого устрою держави-поліса, коли безумовно панують справедливі за природою закони. Настійно пропагуючи необхідність дотримання полісних законів, Сократ пов'язував з цим і єдність громадян, без чого, на його думку, ні будинок не може добре стояти, ні держава керуватися. Під "єдністю" він мав на увазі відданість авторитету правителя і підпорядкування йому членів поліса. Принцип законності Сократ використовував як базисний критерій для класифікації і характеристики різних форм державного устрою і управління. Владу, засновану на волі народу і на державних законах, він називав царством, а владу проти волі народу і таку, яка ґрунтується не на законах, а на свавіллі правителя, — тираніями. Якщо управління здійснюється людьми, які виконують закони, то такий устрій він називав аристократією, якщо ж влада

походить від багатства — плутократію, якщо від волі всіх — демократією. Політична свобода людини, на думку Сократа, можлива лише у разі панування в державі (полісі) законів, відповідних вимогам розуму і справедливості. Сократ різко критикував тиранів і одночасно виступав проти крайнощів демократії, яка робить державу слабкою і дезорганізовує суспільство. Для Сократа важливим було, перш за все, вивчення поведінки людей в різних ситуаціях, щоб навчити їх жити добродібно. Жити по-людському, вважав він, — це діяти так, щоб не зробити боляче іншому, і, разом з тим, це цілеспрямованість, уміння не відступати від своєї мети. Сократ вважав, що корінь зла — у невігластві людей. Він був переконаний, що якби всі були освічені, виховані, зла було б значно менше. Адже той, хто досягає успіху нечесними шляхами сьогодні, повинен знати, що це рано чи пізно буде виявлено, спрацює авторитет права чи моралі. Свої етичні погляди Сократ сформулював так: благом для людини є чеснота. На відміну від софістів, які вважали, що розуміння чесноти є одним у жінки, іншим в чоловіка, одне в літньої людини, інше в молодій, Сократ рішуче виступив проти такої релятивістської інтерпретації об'єктивного змісту понять. Він вважав, що справедливість, відвага, панування над своїми пристрастями тощо є, поза всяким сумнівом, характерним для всіх людей незалежно від віку, статі, освіти. Будь-яке зло є результатом неусвідомлених дій, незнання суті справи. На думку Сократа, до управління людьми можна допускати лише тих, хто оволодів основами усіх знань, добре вихований, має схильність до керівництва, визначається чеснотами. Справжніми царями й іншими правителями є не ті, хто тільки носить ознаки царської влади або вибраний ким-небудь, чи згідно жеребкування, чи добився влади насильством, а ті, хто хоче і вміє управляти відповідно до загальноприйнятих норм і принципів не тільки в умовах конкретно взятого суспільства, але і людства в цілому. Сократ був першим, хто відповідно до поняття загального, проголосив принцип універсального управлінського процесу, де управлінець має бути компетентним і моральним, хоча мислитель і усвідомлював, що управління і мораль — непроста "пара" [5].

Безсумнівними авторитетами античної філософії і політичної думки є Платон та Аристотель. Так, Платон (428 або 427—347 до н.е.) був першим, чий письмові твори дійшли до нас. Справедливе, життя поліса, за Платоном, полягало в тому, щоб кожен робив свою справу, щоб ніхто не привласнив чужого і не втратив свого, що частково відповідало принципів Піфагора — "кожному своє". У душі людини, на думку мислителя, повинні поєднуватися три здатності: розум, воля і бажання. Залежно від того, яка здатність перемагає, людина тяжіє до того або іншого стану суспільства. Якщо перемагає розумова, людина може виконувати в державі функції управління; якщо вольова — бути воїном; якщо третя — ремісником. Аналізуючи форми правління, філософ віддав перевагу аристократії, критикуючи плутократію, олігархію, демократію і тиранію, які сприяли поступовому псуванню людської душі (природи). За Платоном, держава — це єдність людських істот, які повинні виконувати свої соціальні функції, відмовляючись від осо-

бистих потреб і інтересів. Філософ стверджує, що "ті, кому довірено управляти країною, повинні любити свою країну більше, ніж будь-що інше, та повинні глибоко пов'язувати свої інтереси з інтересами країни якій вони служать". За словами Платона, "ми повинні вибирати з-поміж наших правителів тих, хто за нашими спостереженнями виглядає спроможними повністю присвятити своє життя справам спільноти, і хто ніколи не діятиме супроти спільного блага". Вочевидь, визначається важливість присутності емоційного компонента в характеристиці особистості правителя. Але далі він зазначає, що навіть за таких умов, коли інтереси спільноти будуть захищені, то і тоді правителі здатні до обману заради того, щоб закріпитися у владі. Очевидно, що Платон окреслює питання протистояння керівництва і морального авторитету [6].

Держава і авторитет її керівників, порядок і закон, свобода і справедливість були об'єктами дослідження ще одного видатного філософа античності — Аристотеля (384—322 до н.е.). На відміну від своїх попередників, мислитель вважав, що держава є продуктом природного розвитку і виникає заради потреб життя, але існує вона заради досягнення загального добра. Це така ж організація, стверджував Аристотель, як і сім'я, сільська спільнота тощо, проте держава, як більш загальне, стоїть попереду сім'ї, сільської спільноти. Людина, писав Аристотель, може жити тільки в певній організації, зокрема в такій великій, як держава, де чітко визначені місця кожному. Навіть найменша організація, писав Аристотель, передбачає пана і раба, чоловіка і жінку, батька і дітей і, зрештою, керівника і підлеглого.

Як і Сократ, Аристотель вважав, що управління людьми на різних рівнях є мистецтвом, яке набувається роками, але до управління людьми здатні не всі. Вже з моменту свого народження, дехто відрізняється тим, що призначений до підпорядкування, а хтось — до управління. Чим вищий інтелект підлеглих, зазначав Аристотель, більшого вміння і вимагається від керівника і тим складніше завоювання авторитету. Особливо це важливо в управлінні вільними людьми. Наука управління вільною людиною є набагато складнішою і багатограннішою, ніж управління рабами, оскільки раб є не більше, ніж інструмент чи тварина. Управління інструментом, як і рабом, вимагає тільки зовнішніх навичок, людині тут не потрібно включати психологічні зусилля чи інтелект. Інша справа, коли управління здійснюється на рівні вільних громадян, держави чи її підрозділами [6].

Грецький історик Полібій (200 — 120 до н.е.) намагався пояснити процес зміни форм держави, у творі "Історія у сорок книг" він роздумував про царську владу, тиранію, аристократію, олігархію, демократію і охлократію і прийшов до висновку, що вони змінюють один одну відповідно до природного закону. Демократією Полібій вважав такий устрій, при якому вирішальна роль у прийнятті рішень належить більшості народу, при підпорядкуванні закону, традиційного авторитету і пошані до богів, батьків і старших. Але, поступово відходячи від цих цінностей, люди вибирають собі вождем відважного лідера, честолюбця (демагога), а самі відстороняються від державних справ. Тоді демократія

вироджується в охлократію, яка є переродженням демократії і найгіршою формою правління. Соціальні проблеми в суспільстві, що супроводжують охлократію, підштовхують людей до пошуку способів вдосконалення державності, вони об'єднуються навколо авторитетної особи і вибирають її правителем — царем. З цього починається, за його вченням, новий цикл розвитку і зміни форм правління [7].

ВИСНОВКИ

Аналіз переконань античних філософів щодо проблеми авторитету дозволяє констатувати той факт, що цей феномен характеризується, як традиційний тип легітимності влади. Авторитет цього типу встановлюється відповідно до традицій і звичаїв і ними же обмежується. Підвладні сприймають владу як належну тому, що так було завжди, вони звикли підкорятися владі й вірять у непорушність і святість здавна існуючих порядків. Традиційна легітимність — найстійкіша, оскільки сталими є самі традиції і звичаї. Наочним прикладом легітимності цього типу є влада спадкоємця престолу. Проте античні філософи наголошували на авторитеті законів, інтелекту і людяності, цінності етичних категорій — справедливості, совісті, честі, гідності. Чим вищий інтелект підлеглих, тим більшого вміння вимагається від керівника і тим складніше завоювання авторитету. В характеристиці особистості правителя визначається важливість присутності емоційного компонента. Окреслені тенденції, відповідно до теорії універсальних епохальних циклів, можуть мати продовження, оскільки різниця між минулим і сучасним не є чіткою. При цьому минуле також змінюється, адже кожне нове покоління інтерпретує його на свій розсуд і актуалізує нереалізоване.

Література:

1. Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Українське товариство сприяння соціальним інноваціям, Українська технологічна академія. — Х.: Вид-во "Титул", 2008. — 504 с.
 2. Байтин М.Г. Государство и политическая власть. — Изд. Саратовского Университета, 1972. — 342 с.
 3. История философии: Энциклопедия. — Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом. 2002. — 1376 с.
 4. Муравьев С. Н. Traditio Heraclitea (A): Свод древних источников о Гераклите // Вестник древней истории. — 1992. — № 1. — С. 36—52.
 5. Энциклопедический Словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона. Электронный ресурс: // booksite.ru/fulltext/bro/kga/brokefr
 6. Платон. Собрание сочинений. В 4 т. / Под общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А.Тахо-Годи. (Серия "Философское наследие"), Т. 3. Государство. / Пер. А.Н. Егунова. — М.: Мысль 1994. — 656 с.
 7. Аристотель. Афинская полития / Пер. С.И.Радцига. переизд. — М., 2003. — 198 с.
 8. Доватур А. И. Политика и Политии Аристотеля. — М.-Л.: Наука, 1965. — 390 с.
 9. Пашенко В.І., Пашенко Н.І. Антична література. — К.: Либідь, 2001. — 718 с.
- Стаття надійшла до редакції 06.10.2011 р.*